

344

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN

EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

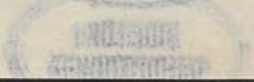
Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLIV.

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

'sHAGE.
M. NIJHOFF.

1901.

HET WICHELEN IN MIDDEN-CELEBES

DOOR

ALB. C. KRUIJT.

Evenals alle volken van den Indischen Archipel hebben de Toradja's tal van wijzen, waarop zij wichelen, d. i. iets trachten te weten, wat nog niet is gebeurd, trachten uit te maken, wat zij doen moeten of niet. Hier en daar zijn deze wijzen van wichelen onder de Toradja's reeds ter sprake gebracht; het onderzoek van de ingewanden van eene kip om te weten te komen of een of andere dag geschikt is voor eene onderneming (Meded. Ned. Zend. Gen. deel 40 blz. 25, Verslagen Kon. Ac. van Wetensch. 4e reeks III, 149); het koken van den inhoud van een ei, waarin vooraf een gat is gemaakt: borrelt de inhoud langzaam uit het gat, dan is dit als eene ongunstige aanwijzing te beschouwen; gunstig is het teeken, wanneer de inhoud bij wijze van explosie uit het gat springt (Verslagen K. A. v. W. 4e reeks III, 152, 153); het wichelen met rijstkorrels om uit te maken of men in den oorlog gelukkig zal zijn of niet (Verslagen K. A. v. W. 4e reeks III, 153, 154); vogelgeschreeuw (Meded. Ned. Zend. Gen. deel 40, blz. 22 e. v.); voorts kunnen de godsoordeelen met duiken, lanswerpen en de harsproef (Med. Ned. Zend. Gen. deel 40, blz. 26, 27) tot het wichelen worden gerekend.

Ik kom op het genoemde niet terug, maar wil in het hier volgende enkele andere wichelwijzen bij de Toradja's in gebruik mededeelen. Wichelen in het algemeen heet in Midden-Celebes: *mobolobiangi*.

1. Nagenoeg iedere Toradja heeft in den zak, dien hij steeds bij zich draagt en waarin hij al het noodige voor eene sirih-pinangpruim heeft, een onbepaald aantal maispitten, zorgvuldig in een lapje foeja gewikkeld. Ik zag maispitten, groen van ouderdom; hoe langer de eigenaar ze bij het wicelen heeft gebruikt, hoe dierbaarder ze hem worden, vooral wanneer ze hem eenige malen de toekomst juist hebben aangezegd.

Behalve maispitten gebruikt men voor het *mobolobiangi* ook kleine witte steentjes, welke uit de beken worden bijeenverzameld. Wat het bijzondere kenmerk van deze steentjes moet zijn, kan ik niet zeggen; de Toradja beweert, dat zij door de goden (*lamo*) zijn gegeven.

Wanneer de Toradja wenscht te weten of het goed is, dat hij den volgenden dag op reis zal gaan; wanneer de belegerde wil weten, of hij ongemerkt door den vijand heen kan sluipen; wanneer de wraaklustige zich wil overtuigen of hij zijn vijand zal nedervellen; wanneer hij uit de onzekerheid wil geraken of zijne rijst zal gelukken of niet, of een zieke zal overlijden of herstellen, of zijne verdenking, dat N. N. de dief is van zijne weggeraakte goederen, al dan niet juist is, dan komt het pakje met maispitten te voorschijn; hij zal de *oju* raadplegen (1). De Torano wicelen zelfs met de maispitten, voordat zij op de vischvangst in het Meer uitgaan om te zien of zij eene voordeelige vangst zullen hebben.

Hij neemt nu de maispitten in de gesloten hand, en blaast in de vuist door duim en wijsvinger. Dan spreekt hij het volgende, terwijl hij de maispitten voortdurend van de eene in de andere hand overstort: „Kom hierheen, opgang van de zon, kom hierheen, ondergang van de zon (let op hetgeen ik doe). Gij, *oju*, ik wil u ondervragen. Gij zijt wel geen

(1) *Oju* worden al die dingen genoemd, die eenig uitsluitsel geven. Zoo heet ook een touw met knoopjes, dat moet dienen om een ander te vertellen, hoeveel nachten er nog moeten verlopen voor eene bijeenkomst, een offerfeest enz. *oju*.

mensch of geen vuur (?), maar gij kunt mij toch zeggen, wat ik weten wil. Of mijn weg glad zal zijn als een *bomba*-stengel, of mijn leven goed zal zijn, of men mijn leven niet van mij zal nemen; ik vraag het u, *oju*, zeg het mij." De vraag welke aan de maispitten wordt gesteld, verschilt natuurlijk naar hetgeen men weten wil.

De aanroeping van den opgang en ondergang der zon doet mij denken aan Pue mpalaburu, den tot een persoonlijk god geworden Zon, die de wereld regeert, alle kwaad straft en terecht brengt, omdat hij alles ziet. Elk gebed tot deze Pue mpalaburu begint moet den aanhef: „O, Pue mpalaburu, die aan den opgang en aan den ondergang der zon zijt." De zon die alles ziet en weet, wordt dus door den Toradja aangeroepen om hem door de maispitten te vertellen, wat hij nog niet weet. Een oude priester der *Topebato* zeide mij eens ongevraagd, over dit onderwerp sprekende: „de zon vertelt ons, wat wij weten willen." Het blazen op de pitten kan niet anders zijn, dan om ze voor een oogenblik te „bezielen."

Heeft de man bovenmedegedeeld gebed uitgesproken, dan laat hij een gedeelte van de pitten op den vloer vallen; die welke in zijne hand zijn overgebleven, bergt hij voorloopig op in het lapje. De pitten op den vloer telt hij nu twee aan twee uit, 6 paren, met één pit aan het hoofd, zooals in *a* is voorgesteld. Is één figuur, als *a* uitgelegd,

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ <i>a.</i>	dan begint hij aan een tweede zelfde figuur, en desnoods aan een derde, wanneer er nog pitten zijn. Het mooiste
--------------------------------------	---

geval is, wanneer het 2e of 3e figuur geheel uitgelegd kan worden met het hoofd er aan, zonder dat één pit overblijft. Kunnen van het 2e of 3e figuur slechts 2 of 4 paren gemaakt worden en blijft één pit over voor het hoofd, dan wordt dit ook als een vrij gunstig teeken aangemerkt. Ongunstig is, wanneer 1, 3 of 5 paren met één pit voor het hoofd overblijven; maar aller ongunstigst is de horoscoop, wanneer men wel een aantal paren kan maken, maar geen enkele overblijft voor het „hoofd." Dit beteekent onveran-

derlijk: dood. In den grond der zaak draait dit wichelen met maispitten dus om het algemeen in den Ind. Archipel gehuldigde beginsel, dat *even* ongelukkig en *oneven* gelukkig is.

Deze wijze van wichelen met maispitten is voor geheel Midden-Celebes bekend. Zoo heet het in Mori: *konta wu'a*, in Toboengkoe *mekilala* en bij de Tolallaki (Tokea) boven Toboengkoe *mekikilaja*.

Anderen tellen vooraf van de maispitten 2×13 , dus $2 \times$ figuur *a* uit. Deze pitten worden bijeengedaan en in de hand genomen; vervolgens blaast men er op, doet bovenmedegedeelde aanroeping, en verdeelt daarna de 26 pitten op het oog in twee gelijke deelen. Blijkt nu bij uittelling, dat er werkelijk in iedere hand 13 pitten zijn, dan is de vraag in gunstigen zin beantwoord; heeft men niet goed gedeeld, dan is het antwoord ongunstig.

Dicht bij het strand hebben sommige Toradja's een soort wichelen met maispitten van de Boegineezen overgenomen; zij noemen dit *kotika lima*. De voorafgaande behandeling der maispitten en de aanroeping zijn dezelfde als de bovenmedegedeelde, maar de op den vloer gestorte pitten worden uitgeteld in een figuur als in *b* is voorgesteld, beginnende met

■ ■ de middelste; de overige pitten voegt men een
 ■ voor een aan de reeds neergelegde toe, telkens
 ■ met de middelste aanvangende; vervolgens:
 b. beneden links, beneden rechts, boven rechts,
 boven links. Gebeurt het nu dat de laatste pit op de middelste valt, dan wordt dit aangemerkt als een zeer gunstig teeken op de gedane vraag; valt de laatste korrel op beneden links, dan is het antwoord dubieus; valt zij op beneden rechts, dan zal men het gestolene bijv. niet terugkrijgen; op boven rechts wijst aan, dat bijv. de bestolene zal sterven bij het opzoeken van zijn gestolene eigendom. Valt de laatste pit op boven links, dan is dit weer een gunstig teeken.

Vooraf in Todjo wordt dit *kotika lima* veel gebruikt, voornamelijk om gestolene goederen te recht te brengen; omdat diefstal daar dagelijks voorkomt; evenwel, ook voor de

andere bovengenoemde doeleinden wordt het aangewend. Eigenaardig is, dat de Mohammedaansche Todjoërs bij dit wichelen hunne heidensche aanroeping hebben behouden: „o goden daar boven en daar beneden; wanneer de menschen geen mais meer eten, zal mijn verdwenen eigendom, door menschen gestolen, niet meer te voorschijn komen; maar wanneer de menschen op deze aarde nog mais eten, zal mijn eigendom zeker te voorschijn komen.” Dan volgt de vraag, en wordt uitgemaakt, wie de dief is. De Todjoërs roepen dus niet de zon, maar de goden aan.

Een andere variant van het wichelen met maiskorrels vinden wij in het Parigische. Bij iemand is bijv. gestolen, en de bestolene wil weten, of hij zijn eigendom terug zal krijgen of niet. Hij spreidt nu een matje op den vloer van zijn huis, en legt daarop de bestanddeelen voor eene sirih-pinang-pruim en 30 duiten als offer aan de goden, opdat dezen hem zullen helpen licht te krijgen omtrent het ontvreemde goed. Vervolgens neemt hij een maiskolf in de linkerhand, blaast er op door de rechtervuist, waarna hij aanroept „de goden, die boven en die beneden zijn, den opgang en den ondergang der zon.” Dus eene vereeniging van de aanroeping onder de Todjoërs en de Toradja's (de Parigiërs zijn Mohammedanen). Daarna gaat hij de pitten van de maiskolf lospellen, zonder te tellen; maar hij maakt steeds, dat hij „op het oog” meer dan 40 en minder dan 50 pitten heeft. Wanneer hij een voldoende aantal pitten heeft losgepeld, legt hij ze op de mat en begint te tellen van 1 tot 10, telkenmale 4 pitten opnemende en ter zijde leggende. Met die 40 korrels bemoeit hij zich verder niet, maar wel met de overgeblevene.

Indien hij in den blinde 41 korrels heeft gepeld, en er dus na afname van de 40, één korrel overblijft, is dit een zeker bewijs, dat hij zijn gestolen eigendom zal terugkrijgen; ditzelfde zeggen hem ook de getallen 43 en 44. Maar wanneer hij 2, 5, 8 of 9 overhoudt na aftrek van de 40, zal hij het gestolene in geen geval weerzien. Het getal 46

zegt hem: „gij zult uw gestolen goed terugkrijgen, maar eerst na langen tijd,” terwijl 47 geen uitsluitel geeft in deze zaak.

Deze zelfde wijze van wichelen past men toe, indien men zekerheid wil hebben omtrent eenig persoon, die naar een ander land is gereisd, doch die in langen tijd niets van zich heeft laten hooren, zoodat zijne bloedverwanten ongerust over hem zijn geworden. In dit geval wijzen 41, 43 en 44 aan, dat hij spoedig zal terugkeeren; 42, 45, 48 en 49 zeggen, dat men hem niet terug zal zien; 46, dat hij zal komen, maar eerst over langen tijd, en 47 laat den vrager in onzekerheid.

Het zal iemand, die de Parigiërs kent als een volk van aartsdieven, niet verwonderen dat zij door deze wichelwijze ook trachten te weten te komen, of een vooraf beraamde diefstal zal gelukken of niet. Valt het eindeijfer der maispitten op 41 en 42 dan zal óf de dief, óf de persoon, bij wien men stelen wil, er bij sterven. 43 zegt hem, dat zijne daad zal gelukken, maar dat de dief voorzichtig moet zijn, daar de eigenaar zorgvuldig waakt. Treft de dief het getal 44, dan kan hij zeker zijn, dat aan zijn voornemen niets in den weg gelegd zal worden, dat hij de bewoners van het huis in vasten slaap zal vinden; 45 en 46 zeggen hem, dat hij bij de onderneming gewond zal worden; 47 geeft geen uitsluitel, hoe het zal afloopen; maar bij 48 en 49 moet hij niet gaan daar alsdan zijne gansche onderneming zal mislukken.

Bovendien stellen Parigiërs en Todjoërs veel vertrouwen in de *kotika's* der Boegineezen, maar om langs dezen weg uitsluitel te krijgen, moeten zij zich steeds vervoegen tot een der in Parigi of Todjo woonachtige Boegineezen.

[In het Westelijk deel van onzen Archipel schijnt het wichelen met maispitten niet voor te komen. Tot nu toe trof ik er geene mededeeling van aan. In de Molukken daarentegen is het zeer bekend. Dr. J. G. F. Riedel geeft er in zijn werk *De sluik-en kroesharige rassen*

eenige voorbeelden van op. Zoo zal men op Ceram na een stil gebed tot de *nitu* eene greep doen uit een bak met maispitten. Grijpt hij tot driemaal achtereen 3, 5, 7, 9, 11 of hooger oneven getallen, dan is het lot hem gunstig (Riedel o. c. 114). Op de Seranglao en Gorong-archipel werpt men van een hoopje maiskorrels eerst een gedeelte weg, en de overgeblevene telt men in hoopjes van 4. Blijven dan 2 of 3 over, dan is dit een slecht teeken (Riedel o.c. 163)].

2. De tweede wijze van wichelen, die met touwtjes geschiedt, vond ik op Midden-Celebes alleen bepaald tot de Bareé sprekende Toradja's. Zelfs de Tomori en de Toboeng-koe kennen haar niet. Om eenig uitsluitel te krijgen in eene der onder 1. genoemde onzekerheden, maakt men ook gebruik van 8 touwtjes, of als men geen touw bij de hand heeft, voldoen alang-alang- bladeren of reepjes silarblad even zeer. Deze touwtjes zijn circa 4 c. M. lang en worden twee

aan twee geknoopt' en schrijlings over den wijsvinger gelegd als in fig. c. Terwijl men nu met de rechterhand deze touwtjes van boven naar beneden strijkt, nadat men er te voren op heeft geblazen, spreekt men ze op gelijke wijze toe als bij het wichelen met maiskorrels is medegeedeeld. Vervolgens draait men de touwtjes in elkaar, zoodat men niet meer weet welke einden tot ieder paar behooren, en slaat ze dan eens om de uitgestrekte vingers heen als in fig. d., zoodat de einden op den wijsvinger rusten. Deze uiteinden worden nu over de punt van den wijsvinger twee aan twee aan elkander geknoopt; daarna windt men de gezamenlijke touwtjes weer los, en haalt ze uit elkaar. Heeft men ze toevallig zóó geknoopt dat ze een aaneengesloten

keten vormen als in fig. e, dan wordt dit beschouwd als een zeer gunstig antwoord op de gestelde vraag (van dit geval zegt men: *moraja-rajā*). Valt het figuur anders uit, dan weet de wichelaar het meer of minder gunstige er van daaruit op te maken. Zeer ongunstig luidt de horoscoop, wanneer de uiteinden van hetzelfde paar touwtjes aan elkaar zijn geknoopt, zoodat dit los is van de andere paren.

[Ditzelfde wichelen met touwtjes geeft Dr. B. F. Matthes op van de Boegineezen in zijn Boeg. Woordenboek onder *polobijja*. De Kayans in Serawak wichelen op dezelfde wijze met touwtjes als de Toradja's om te zien of het spoedig zal gaan regenen, of om te zien of het tijdstip gunstig is om op reis te gaan. Aan deze touwtjes hangen 4 varkenstanden; aan iederen tand twee touwtjes. (Hose in Ling Roth. The natives of Sarawak, I. 221)].

3. Wanneer het groot *wurake* wordt gevierd, eene offerplechtigheid, die drie dagen duurt, en die moet dienen om zieken te herstellen met de medewerking van hoogere machten, maakt men algemeen op Midden-Celebes gebruik van de kokosnoot om daarmede uit te maken, of de zieken zullen herstellen. Op den laatsten dag van het offerfeest na afloop van de kuur knielt ieder der zieken om beurten voor een der priesteressen, die de plechtigheid hebben geleid. De priesteres zet den patient een zonnehoed met breeden rand op het hoofd, en houdt eene in tweeën gekloofde kokosnoot (van de buitenste schil ontdaan) op de punt van den hoed. Na eene korte aanroeping van de goden, slaat zij de halve kokosnoten $7 \times$ over het hoofd van den patient tegen elkaar. Vervolgens blaast de priesteres in de beide helften, en laat ze dan op de punt van den hoed los, zoodat zij naar beneden rollen en op den vloer vallen. Valt de eene dop met de bolle zijde naar boven en de andere met den bollen kant naar beneden, dan zal de zieke genezen, vallen beide helften met den bollen kant naar boven of naar beneden, dan is dit ongunstig en wordt de handeling herhaald, zóó

lang tot het beoogde resultaat is verkregen. Bij enkelen zag ik de doppen tot 10 maal toe verkeerd vallen. Wanneer de priesteres niet spoedig het begeerde resultaat kreeg, werd zij door de patienten uitgescholden, en zong zij veelal vóór het loslaten der doppen een *wurake*-lied om de goden gunstig te stemmen.

[Zoo eenige wichelmethode algemeen verspreid is in den Indischen Archipel, dan is het die met de gekloofde kokosnoot, of — wat hetzelfde is — met de gekloofde pinang- (areca) noot. Beide palmsoorten ontwikkelen zich op dezelfde wijze uit de zoo geheimzinnige noot, die door het geheimzinnige hunner ontwikkeling (evenals de mysterieuse ontwikkeling van een levend wezen uit een ei) alleszins geschikt is tot opsporing van voor den mensch nog ononthulde mysteriën. — Zoo wordt volgens mijne onderzoeking deze wijze van wichelen nog dagelijks gebruikt in de Minahassa. Solliciteert bijvoorbeeld iemand naar een of ander ambt, en wenscht hij te weten of hij de betrekking zal krijgen dan gaat hij tot den wichelaar, die 7 of 9 (steeds een oneven aantal) pinangnoten neemt; niet te oud, anders zijn ze te hard voor het doel. Na een gebed tot de goden, drukt de wichelaar een mes in de lengte van de noot, en splijt haar met één slag in tweeën. Valt de eene helft met het platte vlak naar boven, en de andere met het platte vlak naar beneden, dan is dit een gunstig teeken; zóó worden ook de andere noten gekloofd, en hoe meer hunner gunstig voorspellen, hoe meer kans van slagen de sollicitant heeft. Deze zelfde methode wendt men aan om te weten of een zieke zal genezen. — Van Ceram vermeldt Dr Riedel het klieven van een kokosnoot om te weten of een zieke zal herstellen; hierbij is het echter een goed teeken wanner beide helften der kokosnoot open vallen (dit is in strijd met het beginsel dat

oneven gelukkig is): „Valt slechts een der doppen open, dan zal de zieke bijv. genezen, doch langzaam.” (Riedel, De sluk- en kroesharige rassen, blz. 113).— Van de Seranglao en Gorong arch. vermeldt hij even eens het klieven van een kokosnoot om te weten wat de oorzaak is van een ziekte (Riedel o. c. 179).— Op de Keij eil. dient het klieven van eene kokosnoot om een goeden naam te vinden voor zijn kind onder aanroeping van heer zon en maan. Vallen beide helften open, dan is de genoemde naam niet goed; wel, wanneer een open en een dicht valt (Riedel o. c. 237).— Op Wetter „hebben de consultatiën plaats met den kalapa bij ziekten, nam. om te weten, wie den betrokken persoon heeft ziek gemaakt, de booze geesten, de bosch-menschen, of een der negorigenooten, en om te weten of men het verlorene zal terugvinden” (Riedel o. c. 438).— Ook in Galela op Halmaheira wordt bij het wichelen een doorgesneden pinangnoot onderzocht (van Baarda, Woordenlijst Gal. Holl. i. v. *mai* blz. 248, 49).— Op vele van de Molukse eil. komt ook voor het onderzoek van het vleesch van eene gekloofde kokosnoot; uit de lijnen wordt de toekomst voorspeld.— Bij de Dajaks van Poelopetak vermeldt Hardeland het wichelen door middel van het kloven van kokos- of pinangnoot in zijn Wdbk. onder *entas* blz. 117 — Bij het oogstfeest wichelen de Dajaks van Serawak met eene jonge kokosnoot, die in het gat van een rijstblok wordt gelegd en dan met een zwaard gekloofd; springt het water naar boven, dan is dit een slecht teeken; vloeit het dadelijk in het gat, dan blijft de eigenaar van de kokosnoot gezond (W. Chalmers in H. Ling Roth. The natives of Sarawak and Br. N. Borneo. I. 414)].

4. Wanneer de Toradja wil weten of een sagoeboom, dien hij wil omhakken, genoeg sagoë bevat, en de moeite van het kloppen beloond zal worden, hakt hij zich een *bombastengel*,

juist zoo lang, als zijn vadem is. Daarna spreekt hij dezen stengel toe op gelijke wijze, als wij dit hebben gezien bij het wichelen met maispitten. Vervolgens meet hij hem weder met zijn vadem. Is de stengel iets langer geworden, dan kan hij den boom gerust omkappen met hoop op eene groote hoeveelheid sagoe. Is de stengel evenwel even lang gebleven dan keert hij zich tot een anderen boom. Alleen in dit enkele geval wordt wichelen met den meetstok op Midden-Celebes toegepast.

[Ook deze wijze van wichelen vindt uitgebreide toepassing in onzen Archipel. Zoo vertelt zendeling Kramer van Nias: „Es wird eine Lanze genommen und gemessen; dan nimmt sie der Priester in die Hand und streicht sie damit sie länger wird. Während er die Lanze streicht, nennt er einen Götzen. Sodann wird die Lanze wieder gemessen: war es der rechte Götze, dann hat sich die Lanze etwas verlängert.” (Tijdschr. Bat. Gen).— Eene gewone wijze van wichelen op Boeroe is, dat de wichelaar een stokje of een stukje bamboe neemt, en daarvan een eind afbreekt; dit stuk moet juist een span lang zijn. Is het te kort of te lang, dan verkrijgt de vrager zijn wensch niet. Is het goed van lengte dan wordt op het eene einde wat tabak gelegd (volgens eene schriftelijke mededeeling van den zendeling-leeraar Storm).— Op Ceram wordt een *Amonium viblosum*-stok 2 maal gemeten met den vadem. Is hij langer geworden, dan is dit een slecht teeken (Riedel, de slui- en kroesharige rassen blz. 113).— Op de Seranglao en Gorong eil. legt men op eene plek, waar men een huis wil bouwen met andere voorwerpen ook een touw neer. Is den volgenden morgen het touw niet korter geworden, dan is de plek geschikt (Riedel o. c. 160).— Op Ambdon en de Watoebela eil. heeft het „armspannen” plaats, waarmede wel het tweemaal meten van een stok zal zijn bedoeld. Op

de Aroe eil. gebruikt men voor deze wichelwijze een sagoetak (Riedel. o. c. 254).— Men denke ook aan de Minahassische legende van Loemimoeëet en haar zoon Toar, die beiden een even langen stok medekregen. Elkander na langen tijd weder ontmoetende, maten zij hunne stokken, waarna bleek, dat die van Toar iets langer was; hieruit maakten beiden op, dat zij niet moeder en zoon waren en met elkander huwden (Graafland. De Minahassa).— Wil men bij de Kajans in Serawak weten of iemand spoedig huiswaarts zal keeren, dan wordt eene speer tweemaal gemeten met den vaden; komt men bij de tweede maal verder, dan komt hij spoedig terug, meet men minder, dan gaat hij verder weg; meet men beide malen gelijk, dan verblijft hij ergens (Hose in H. Ling Roth. The natives of Sarawak and Br. N. Borneo, I 221)].

5. Ten stotte moet nog worden vermeld eene wijze van wichelen bij de Toradja's, welke wordt aangewend om te bepalen of de rijst op een veld zal gelukken of niet. Voordat namelijk de Toradja zijne rijst plant in het schoongemaakte veld, plant hij eerst 7 korrels rijst. Komen alle 7 korrels op, dan zal de oogst voorspoedig gelukken. Hoe minder plantjes van de zeven opkomen, hoe minder hij mag hopen op een voordeeligen oogst.